

„Socialiai remtini“, „socialinės rizikos“, „globotiniai“... Kokią visuomenę konstruoja Lietuvos socialinės paramos politika?

LAIMUTĖ ŽALIMIENĖ

Vilniaus universitetas

Lietuvos socialinių tyrimų centras

Santrauka. Straipsnio tikslas – pateikti kalbos, kuri vartojama Lietuvos socialinės paramos politikos įstatymų bazėje, pasekmių paslaugų organizavimui bei konkrečioms šios politikos subjektams išvalgas. Straipsnyje analizuojama kalbos svarba socialinėje politikoje, gilinantis į vieną iš šios politikos sričių – socialinės paramos politiką Lietuvoje. Teigiama, kad Lietuvos socialinėje politikoje bei ją įgyvendinant vartojama kalba (kategorizavimas) sukuria diskriminacinę aplinką asmenims, gaunantiems socialinę paramą, įtvirtina hierarchinius galios santykius tarp šios paramos organizatorių, teikėjų bei ją gaunančių asmenų. Galima net kelti prielaidą, jog tai yra viena iš aplinkybių, kodėl ši politika ir teikiamos paslaugos Lietuvoje nėra ganėtinai efektyvios.

Raktažodžiai: kalba, kategorizavimas (etikečių klajavimas), socialinė politika, socialinės rizikos asmenys, globotiniai, socialiai remtini asmenys.

Keywords: language, labeling, social policy, persons at risk of social exclusion, socially supported persons.

Įvadas

Pastaruoju metu Lietuvos socialinės politikos retorikoje išryškėja kategorizavimo tendencija, kai asmenims pavadinti vartojami neigiamą prasmę turintys terminai „socialiai remtini“, „socialinės rizikos šeimos“, „globotiniai“, „ilgalaikiai bedarbiai“ ir pan. Šio kategorizavimo mastai aprėpia labai didelę dalį visuomenės, nes, viena vertus, piniginės socialinės paramos bei socialinių paslaugų sistema šiuolaikinėje visuomenėje apima daugelį socialinių grupių ir asmenų, kita vertus, krizės laikotarpiu socialinės paramos poreikis ir apimtis Lietuvoje didėja. Vien socialinę pašalpą gaunančių asmenų dalis tarp visų gyventojų 2008–2010 m. laikotarpiu padidėjo daugiau kaip keturis kartus ir 2010 m. pirmame ketvirtyje sudarė 4,3 % šalies gyventojų, arba 141 tūkst.

asmenų (*Socialinės pašalpos gavėjų skaičius 2010 m. I ketvirtį 2010; Piniginės socialinės paramos gavėjai ir išlaidos 2000–2009 metais 2010*).

Todėl svarbu kalbėti apie kalbos vartojimo pasekmes socialinėje politikoje, kuri paliečia vis daugiau šalies gyventojų. Terminai, kuriuos pasirenkame žmonėms, gaunantiems socialinę paramą, apibūdinti, atspindi mūsų santykių su jais pobūdį. Hawkinso, Fookaso ir Ryanaso teigimu, kalba retai būna neutrali; ji susijusi su tam tikra prasme, galia ir statusu. Kalba gali būti galinga ideologinė priemonė, įkūnijanti prielaidas apie, kaip mūsų pasaulis sutvarkytas arba kaip gali būti pakeistas (Hawkins, Fook ir Ryan 2001).

Socialinėje politikoje bei ją įgyvendinant svarbu atkreipti dėmesį į vartojamą kalbą, terminus, nes stigmatizuojanti kalba didina socialinę nelygybę, gali būti didelė kliūtis teikiant pagalbą ar įgyvendinant paramos viziją (Vojak 2009). Be to, socialinis kategorizavimas (etikečių klijavimas) sąlygoja elgesį, gali skatinti individus atitinkamai elgtis (Stets ir Burke 2000). Kalbant apie kai kurias socialines grupes (pvz., kaime gyvenančius ir ilgą laiką nedirbančius asmenis, neįgaliosius, gausias šeimas ir kt.) Lietuvoje jau galime pastebėti skurdo kultūros apraiškų (Žalimienė 2004) ir kelti prielaidą, kad diskriminuojančio kategorizavimo paplitimas socialinės paramos politikoje ir ją įgyvendinant – viena iš šios politikos neefektyvumo priežasčių.

Laikantis požiūrio, kad išorinis socialinis pasaulis kuria kalbos prasmę (Bourdieu 2001), galima teigti: Lietuvos įstatymuose vartojamos kategorijos „socialiai remtini“, „socialinės rizikos“, „globotiniai“ ir pan., kuriomis apibūdinami socialiai remtini žmonės, suponuoja atitinkamus santykius paslaugų organizavimo savivaldybėse bei paramos teikimo (vykdant socialinio darbo intervencijas) lygmenyse. Tokių terminų vartojimas tarp socialinę paramą organizuojančių bei paramą gaunančių sistemos veikėjų kuria hierarchiniais santykiais paremtą diskriminacinę aplinką, kurioje socialinės paramos intervencijos subjektams iš anksto primetama (įtvirtinta įstatymais) nesavarankiškų, silpnų, pažeidžiamų etiketė.

Straipsnyje analizuojama problema – Lietuvos socialinėje politikoje bei ją įgyvendinant vartojama kalba (kategorizavimas) sukuria diskriminacinę aplinką asmenims, gaunantiems socialinę paramą, įtvirtina hierarchinius galios santykius tarp šios paramos organizatorių, teikėjų ir ją gaunančių asmenų bei šeimų. Galima net kelti prielaidą, jog tai yra viena iš aplinkybių, kodėl ši politika ir jos teikiamos paslaugos nėra ganėtinai efektyvios.

Tyrimo tikslas buvo žvalgomąjį pobūdį – išsiaiškinti, ar Lietuvos viešajame diskurse dažnai girdimas ir neigiamą atspalvį turintis paramą gaunančių asmenų kategorizavimas¹ randamas ir socialinės paramos² politikos lygme-

¹ Kategorija – apibendrintas subjekto įvardijimas, turint galvoje, kad asmenų priskyrimas tam tikrai kategorijai reiškia jų bendrumą pagal tam tikrus esminius požymius, kuriuos ta kategorija atspindi.

² „Socialinė parama – tai socialinės ekonominės, teisinės ir organizacinės priemonės, kuriomis siekiama sudaryti būtiniausias gyvenimo sąlygas asmenims (šeimoms), kurių darbo, socialinio draudimo ir kitokios pajamos dėl objektyvių, nuo jų nepriklausančių priežasčių yra

nyje: įstatymuose ir įgyvendinant šiuos įstatymus bei organizuojant paslaugas savivaldybėse. Todėl straipsnyje apsiribojama tik socialinės politikos subjektams (tiems, kam skirta socialinė parama) įvardyti vartojamais terminais bei kategorijomis, turinčiomis neigiamą konotaciją; kiti šios politikos veikėjai neminimi. Analizė remiamasi socialinę paramą ir socialines paslaugas Lietuvoje reglamentuojančiais įstatymais, kuriuose buvo aptiktos viešajame diskurse dažnai girdimos kategorijos: „gavėjas“, „socialinės rizikos asmuo“, „globojamas vaikas“, „nepasiturinti šeima“, „ilgalaikis bedarbis“.

Straipsnio tikslas – pateikti įžvalgas apie kalbos, vartojamos Lietuvos socialinės paramos politikos įstatymuose, pasekmes paslaugų organizavimui bei konkretiems šios politikos subjektams. Kartu dedami pagrindai tolesnei, visapusiškesnei kalbos vartojimo Lietuvos socialinėje politikoje ypatumų analizei.

Kalbos galia socialinio konstrukcionizmo perspektyvoje

Šiame straipsnyje siekiama atskleisti socialinės politikos terminologijos (įstatymų kalbos) poveikį šios politikos subjektams. Remiamasi prielaida, kad kalba padeda sukurti prasmę socialiniame kontekste ir kartu prisideda prie konteksto kūrimo (Bourdieu 2001). Kalbos galia plačiai pripažįstama, pavyzdžiui, įtvirtinant narystę grupėje arba apribojant svetimųjų patekimą į grupę; įsitvirtinant tam tikroje pozicijoje, apribojant komunikavimą ar tam tikrą komunikavimo būdą; veikiant situacijos konstravimą, kuriant ir įtvirtinant lyčių skirtumus ir t. t. Kalba gali įgalinti, kontroliuoti, demoralizuoti (Gregory ir Holloway 2005), o tam tikrų terminų, kategorijų vartojimas atspindi mūsų pasirinktas koncepcijas, vertybes ar požiūrius. Kalba prisideda prie tam tikrų santykių, elgesio modelių susiformavimo ir įsitvirtinimo (Heffernan 2006).

Kalba – ne tik komunikacijos priemonė, bet ir galimybė galią turintiems individams šią galią išreikšti (Heffernan 2006). Analizuojant kalbą kaip simbolinį kapitalą (Bourdieu 2001) išryškėja dideli galios skirtumai tarp tų, kurie turi galimybes kalbą kurti (pvz., socialinėje politikoje įstatymų leidėjai, vietinės valdžios atstovai, socialinių paslaugų organizatoriai), ir tų, kuriems ši kalba turi realų poveikį – socialinės politikos subjektams, gaunantiems socialines paslaugas. Šie galios skirtumai pasireiškia įgyvendinant socialinę politiką – organizuojant socialinės paramos ir socialinės globos paslaugas, nes politikos lygmeniu sukurti paramos subjektų kategorizavimo ypatumai (pvz., jų, kaip silpnų ir priklausomų, traktavimas) leidžia paramą teikiančioms institucijoms ir jų darbuotojams kurti hierarchiniu požiūriu bei distancija pagrįstus santykius. Pasak Vojako (2007), stigmatizuojanti kalba labai būdinga socialinių paslaugų politikai, ją reglamentuojantiems įstatymams, kuriuose sukuriami prieštaravimai

nepakankamos, kad jie (jos) galėtų pasirūpinti savimi“ (*Dėl socialinės paramos koncepcijos* 1994). Socialinė parama apima pinigines išmokas ir socialines paslaugas.

tarp šios politikos deklaruojamų tikslų didinti socialinę įtrauktį ir vartojamų terminų kuriamos prasmės, kuri pabrėžia socialinę atskirtį. Taigi kalba tampa ypatingos galios įrankiu socialinės paramos, socialinių paslaugų, kurių vartotojai – neįgalieji, pagyvenę asmenys, vaikai, netekę tėvų globos, priklausomybių turintys asmenys ir pan., t. y. socialinių grupių, kurios paprastai disponuoja mažesniu žmogiškuoju ir socialiniu kapitalu atstovai, srityje.

Tai, kaip mes kalbame apie savo socialines praktikas ir kokią terminologiją vartojame, turi įtakos mūsų veiksams (Hawkins, Fook ir Ryan 2001). Todėl kategorizavimas veikia asmenis, kuriems yra skirtas. Šis poveikis gali būti tiek teigiamas (igalinantis, motyvuojantis paramą gaunančią asmenį pačiam spręsti savo problemas, būti savarankiškesniam), tiek žalingas (akcentuojantis kliento silpnumą, globotinio identitetą, kuriantis ilgalaikės priklausomybės nuo paramos santykius). Daugelyje kritinių socialinio darbo straipsnių pabrėžiama profesinio žargoną įtaka didinant atotrūkį tarp darbuotojo ir kliento, kuriant galios santykius, kliento priklausomybę nuo paramos teikėjo (Hawkins, Fook ir Ryan 2001).

Remiantis vaidmenų teorijos koncepcija, galima teigti: dalies žmonių elgesį gali lemti lūkesčių jų atžvilgiu pobūdis (Stets ir Burke 2000). Asmuo gali būti verčiamas nesąmoningai elgtis taip, kokie lūkesčiai jo atžvilgiu formuojami ilgą laiką vartojant tam tikrus terminus ar apibendrinančias kategorijas jam pavadinti (pvz., paslaugų organizavimo ir teikimo procese dažni terminai „ilgalaikis bedarbis“, „globotinis“ ir pan.). Socialinę paramą gaunančių asmenų motyvacijos tyrimai rodo, kad kalba vaidina svarbų vaidmenį juos motyvuojant. Asmens pasirinkimas dirbti ar gyventi iš socialinės paramos randasi kompleksškai veikiant įvairioms veiksnių grupėms (Dunn 2010):

- *objektyviems, tiesioginiams veiksniams*: asmens išsilavinimui, amžiui, darbo užmokesčio dydžiui, socialinių išmokų dosnumui etc.;
- *objektyviems, netiesioginiams veiksniams*: gyvenamajai vietai, transporto paslaugų išvystymui, globos įsipareigojimams šeimai;
- *subjektyviems, asmeniniams veiksniams*: nepasitikėjimui savo jėgomis, stigmai, kuri formuojasi dėl primesto pasyvaus pagalbos gavėjo vaidmens ir pan.

Galima manyti, kad socialinės paramos procese ilgą laiką patiriant globotinio ir globojamojo santykius, kuriuos paslaugų organizavimo lygmeniu užprogramuoja įstatymų terminija, formuojamas atitinkamas tam tikrų socialinių grupių gyvenimo būdas ir plinta skurdo kultūra.

Kalbos vartojimo socialinės paramos politikoje istoriniai ypatumai

Galime pastebėti kalbos, vartojamos socialinės paramos politikoje, istorinius skirtumus. XVIII ar XIX amžiuose dominavo moralinės pagalbos modelis (Gregory ir Holloway 2005, 37). Jis buvo siejamas su labdarinių organizacijų

veikla teikiant pagalbą vargšams, kurie dažnai buvo kaltinami dėl savo problemų, per menko pamaldumo, darbštumo ar tvarkingumo. Iki Prancūzijos revoliucijos remtini žmonės buvo traktuojami vienareikšmiškai – kaip tam tikra vientisa pilka masė; jie buvo vadinami valkatomis, vargšais, skurdžiais, vargetomis, alkoholikais, parazituojančiais visuomenės sąskaita ir pan. 1601 m. Anglijoje priimtas „Vargšų įstatymas“ (*Poor Law*), o to laikotarpio terminai rodo, kad visuomenės požiūris į šiuos žmones buvo neigiamas, smerkiantis; daugelio nuomone, pagalba vargšams – žalinga ūkio plėtrai, nes alkis verčia dirbti, o pašalpų dalijimas tik *didina alkanų burnų skaičių* (Wendt 1990, 39).

Terminai „varguomenė“, „vargetos“, „pavargėliai“ buvo ir ikikarinės Lietuvos labdarinių organizacijų ar valstybinės socialinės rūpybos institucijų terminijos dalis (Maceina 1992; Paltarokas 1931).

Kuriantis gerovės valstybėms, formuojantis valstybių socialinei politikai ir įsitvirtinant socialinio darbo profesijai, socialinės paramos intervencijos subjektą imta vadinti klientu, kuris suvokiamas kaip asmuo, galintis pats priimti sprendimus (Gregory ir Holloway 2005). Bet vėliau šis terminas įgijo veikiau neigiamą atspalvį, nes manyta, kad jis pabrėžia profesionalo kaip eksperto kontrolę paslaugų naudotojui (Heffernan 2006, 140).

Po 1990 m. Europoje „kliento“ terminas pakeistas „vartotoju“ (Gregory ir Holloway 2005). Tai sietina ir su prasidėjusiais rinkos santykių įsitvirtinimo pokyčiais socialinių paslaugų srityje (Žalimienė ir Lazutka 2009).

Kokie terminai vartojami paramą gaunantiems subjektams įvardyti, kokios kategorijos ir jų reikšmės dominuoja Lietuvos socialinės paramos politikoje bei ją įgyvendinant dabartiniu laikotarpiu? Pagrindinis šaltinis – įstatymai, reglamentuojantys socialinę paramą Lietuvoje.

Kategorizavimas Lietuvos socialinėje politikoje

Apie tai, kad Lietuvoje aktualu ir svarbu kalbėti apie socialinėje politikoje ir ją įgyvendinant vartojamos terminologijos ypatumus, galima spręsti iš šių paramą gaunančių skaičiaus. Socialinę paramą ar socialines paslaugas gaunantys asmenys sudaro didelę mūsų visuomenės dalį. Visuomenė piktinasi, kad valstybės išlaidos švaistomos „blogiems“ valstybės piliečiams, didėja ilgalaikis nedarbas, plinta skurdo kultūra (Lazutka ir kt. 2007).

Socialinės paramos politikoje vartojamos kalbos analizė nėra tik akademinis interesas – ji turi ir svarbią praktinę reikšmę, nes įstatymuose vartojama terminologija sudaro prielaidas atitinkamiems pagalbos (intervencijos) modeliams formuoti šią politiką įgyvendinančiose institucijose bei darbuotojų veikloje. Įstatymų kalba kuria diskursą, sąlygojantį socialinės paramos ir socialinių paslaugų organizavimo ir teikimo kultūrą, kuri, pasak Gregory ir Holloway'aus (2005, 49), „gali būti kontroliuojanti, įgalinanti, kurianti hierarchinius ar bendradarbiavimo santykius“. Kitaip tariant, įstatymuose vartojama retorika

konstruoja socialinės paramos teikimo praktiką. Įvertinant, kokių socialinių grupių atstovai arba kokias problemas patiriantys asmenys dominuoja tarp gaunančių socialinę paramą asmenų (neįgalieji, neturintys profesinio išsilavinimo, skurdžiai gyvenantys, ilgai neturintys darbo, turintys priklausomybių ir pan.), (Lazutka ir kt. 2008), galima teigti: Lietuvos įstatymais įtvirtintas neigiamas šių asmenų kategorizavimas dar labiau susilpnina jų galias ir formuoja jų, kaip priklausomų bei nesavarankiškų individų, identitetą.

I LENTELĖ. ASMENŲ, KURIE GALI BŪTI TRAKTUOJAMI KAIP SOCIALINĖS PARAMOS POLITIKOS SUBJEKTAI GRUPĖS IR SKAIČIUS LIETUVOJE 2009 M.*

Asmenų grupės	Žmonių skaičius, tūkst.
Gaunantys socialinę pašalpą (socialiai remtini)	73,5
Gaunantys nemokamus pietus (moksleiviai, skurdžiai gyvenančios šeimos)	136,0
Gaunantys pagalbą namuose (gavėjai)	13,6
Lankantys dienos centrų vaikams, neįgaliesiems, seniems žmonėms (socialinės rizikos, gavėjai)	85,1
Gaunantys bendrąsias socialines paslaugas: maitinimą, aprūpinimą daiktais, pirties paslaugomis, specialiuoju transportu etc. (skurdžiai gyvenantys, gavėjai, socialinės rizikos)	122,7
Gaunantys laikinojo apgyvendinimo paslaugas: nakvynės namai, krizių centrai, psichologinės ir socialinės reabilitacijos įstaigos (socialinės rizikos)	9,0
Gyvenantys vaikų, senelių, neįgalių žmonių globos namuose (globotiniai)	46,0
Nedirbantys ilgiau kaip metus (ilgalaikiai bedarbiai)	52,2

* (Šeima ir vaikai 2010; Socialinės paslaugos 2010; Darbo jėga, užimtumas ir nedarbas 2009).

Analizuodami socialinę paramą Lietuvoje reglamentuojančius įstatymus, radome šias neigiamą konotaciją turinčias paramą gaunančių asmenų kategorijas:

- „Socialinės rizikos asmuo“, „socialinės rizikos šeima“, „socialinės rizikos vaikas“ (*Piniginės socialinės paramos nepasiturinčioms šeimoms ir vieniems gyvenantiems asmenims įstatymas* 2003; *Socialinių paslaugų įstatymas* 2006);
- „Nepasiturinti šeima“ (*Piniginės socialinės paramos nepasiturinčioms šeimoms ir vieniems gyvenantiems asmenims įstatymas* 2003; *Nepasiturinčios šeimos ir vieno gyvenančio asmens, kurie kreipėsi dėl piniginės socialinės paramos, turto vertinimo metodika* 2009);
- „Gavėjas“ (*Socialinės paramos šeimai informacinės sistemos nuostatai ir socialinės paramos šeimai informacinės sistemos duomenų saugos nuostatai* 2008);

- „Globojamas vaikas“ (*Vaikų globos įstaigų tinklo optimizavimo planas* 2007);
- „Ilgalaikiai bedarbiai“ (*Užimtumo rėmimo įstatymas* 2006).

Įstatymų kalba *a priori* turi didesnę galią, taigi jos užduodamas tonas, formuluotės, neigiamos reikšmės žodžiai, apibūdinantys gaunančius pagalbą asmenis, gali reikšti, kad net politikos lygmeniu imama kurti diskriminuojanti ir galios santykius akcentuojanti aplinka. Tokia socialinės paramos subjektų įvardijimo terminologija atspindi nelygų galios pasidalijimą, distancijos tarp paramą teikiančių ir paramą gaunančių asmenų pabrėžimą. Remiantis nuostata, kad vartojami žodžiai ne tik atspindi daiktus ar reiškinius, bet ir atskleidžia mūsų požiūrį į juos (Pugh 1996), galima numanyti, kad minėtuose Lietuvos įstatymuose vartojamos kategorijos implikuoja paternalistinius (globotinis), hierarchinius (socialinės rizikos), generuojančius pasyvumą (gavėjas, ilgalaikis bedarbis) santykius.

Kategorizavimas socialinės paramos organizavimo ir teikimo procese

Pasak Fairclougho (2001), įstatymų terminologija, kaip paveikus diskursas, kuria santykius organizaciniu lygmeniu, todėl neigiamas paramą gaunančių asmenų kategorizavimas Lietuvos įstatymuose kuria santykius, pagrįstus kontrole, kišimusi, privatumo nepaisymu, stereotipų įtvirtinimu. Įstatymuose vartojama kalba sudaro prielaidas socialinę paramą teikiančioms institucijoms bei jų darbuotojams žiūrėti į asmenis, kuriems reikia socialinės paramos išmokų ar paslaugų, iš aukšto, elgtis su jais familiariai ir nepagarbiai. Kitaip tariant, kalbos vartoseną politikos lygmeniu konstruoja paslaugų organizavimo ir teikimo ypatumus, kai socialinės paramos subjektai iš anksto traktuojami kaip ekonomiškai ir socialiai silpni (globotiniai, gavėjai, nepasiturintys) bei reikalaujantys kontrolės (socialinės rizikos asmenys). Tai galima pastebėti analizuojant Lietuvos savivaldybių teisės aktus ir viešai skelbiamą informaciją. Pavyzdžiui, Trakų savivaldybės pateikta informacija internetiniame puslapyje: „Šv. Kalėdoms artėjant renginiai socialiai remtinų šeimų vaikams“ (*Šv. Kalėdoms artėjant renginiai socialiai remtinų šeimų vaikams, socialinių paslaugų įstaigų lankytojams* 2010). Arba informacija gyventojams: „Parama socialinės rizikos asmenims“ (*Parama socialinės rizikos asmenims* 2010).

Būdas, kuriuo kalbame apie savo praktikas, t. y. kokius terminus ir kategorijas vartojuame, yra tam tikra mūsų praktikų dalis (Gregory ir Holloway 2005). Nuo kalbos vartojimo gali priklausyti tai, kaip mes veikiamo: kaip bendraujame su asmeniu, kuriam teikiame paramą, ar laikome jį lygiaverčiu paramos proceso dalyviu, ar mums svarbi jo nuomonė ir įsitraukimas į šį procesą. Todėl perskačius skelbimą savivaldybės laikraštyje, kad „bus dalinami maisto produktai vargetoms“ (*Valsčius* 2010) galima teigti: tokia stigmatizuojanti kalba

leidžia bendruomenei žiūrėti į stigmatizuojamus asmenis su mažesne pagarba. Kartu toks požiūris gali būti siejamas ir su mažesniu noru teikti jiems paslaugas ar skirti resursus (Vojak 2009).

Kyla abejonų, ar socialinės paramos organizavimo lygmeniu vartojama kalba atspindi šios paramos tikslą, jeigu socialinių paslaugų centro misija formuluojama šitaip: didinti „socialinės rizikos grupių asmenų galimybes integruotis į bendruomenę, siekiant išvengti socialinės atskirties“ (*Pagėgių savivaldybės centro misija* 2010). Įvertinus, kad kategorizavimas veikia kategorizuojamus asmenis (Hawkins at al. 2001), savivaldybės paramos ir ugdymo centro programos uždavinio formulavimas („Globotiniai igis ir stiprins socialinę patirtį“, *Utenos vaikų socialinės paramos ir ugdymo centro metinė veiklos programa 2009–2010*) prieštarauja numatyto tikslo siekiui, nes akcentuoja priklausomybės santykius ir silpnumą. Terminologija, vartojama įvairiuose iš Europos Sąjungos fondų finansuojamuose mokymuose („Seminariai asmenims iš socialinės rizikos šeimų, socialinės rizikos asmenų mokymai“, *Socialinės adaptacijos-motyvacijos seminaras asmenims iš socialinės rizikos šeimų* 2010) taip pat atspindi prieštaravimus tarp siekiamų tikslų – adaptacijos ir motyvavimo – bei vartojamų terminų, pabrėžiančių šias motyvavimo paslaugas gaunančiųjų pažeidžiamumą, nepatikimumą ir poreikį juos kontroliuoti.

Kalba ir socialiniai vaidmenys bei stigma

Žmonių, gaunančių socialinę paramą, kategorizavimas, juos apibūdinančios trumpos, apibendrinančios etiketės yra patogios, nes leidžia šiuos asmenis lengvai identifikuoti. Kartu daug paprasčiau valdyti visą paramos sistemą, pavyzdžiui, savivaldybė gali tiksliai suskaičiuoti, kiek joje gyvena socialinės rizikos šeimų, ilgalaikių bedarbių, globotinių ir t. t., bei numatyti lėšas pagalbai jiems organizuoti. Bet dažniausiai neįvertinama, kad toks etikečių vartojimas viešojoje erdvėje (skelbimai savivaldybės skelbimų lentoje ar internetiniame puslapyje, viešos kalbos įvairiuose renginiuose, per televiziją ar radiją ir kt.) stigmatizuoja bent jau dalį žmonių, kurie „atpažįsta“ save tose kategorijose.

Vartodami apibendrinimus (kategorijas, etiketes), mes verčiame individus tapatintis su tam tikra grupe (Stets ir Burke 2000), nors patys individai gali šito nepageidauti ar net vengti. Pavyzdžiui, Lietuvoje skurdžiai gyvenančių šeimų vaikai mokyklose nemokamai maitinami, kai kuriose mokyklose net padengiami atskiri stalai valgyklose su tai pabrėžiančiais užrašais. Dėl to dalis vaikų, ypač paaugliai, atsisako valgyti pietus ar pusryčius, nes nenori priklausyti skurdžiai gyvenančių šeimų kategorijai. Lietuvos savivaldybėse dažnai vartojamas terminas „dienos centras socialinės rizikos šeimų vaikams“, kuriuo apibūdinamos tam tikro tipo socialinių paslaugų įstaigos. Galima suprasti, kodėl kai kurios šeimos, nesitapatindamos su šia kategorija, nenori leisti vaikų į tokius centrus.

Analizuojant kalbos svarbą socialinę paramą gaunantiems individams, galima prisiminti ir vaidmenų teoriją. Esant tam tikriems pastoviems ilgalaikiams santykiams individai stengiasi pateisinti kitų lūkesčius jų atžvilgiu (Stets ir Burke 2000), todėl socialinės paramos ar paslaugų vartotojų kategorizavimo ypatumai gali pastūmėti juos pateisinti naudojamos kategorijos (etiketės) reikšmę.

Jeigu teikdami pagalbą siekiame įgalinti individus (toks yra vienas iš socialinės paramos, socialinių paslaugų ar socialinio darbo tikslų) pagalbos teikimo procese vadindami juos „globotiniais“, „socialiai remtiniais“, „socialinės rizikos“ ar „ilgalaikiais bedarbiais“, net ir nesąmoningai priverčiame juos identifikuotis su nepajėgių ir priklausomų individų vaidmeniu. Pavyzdžiui, straipsnis, informuojantis apie pagalbą šeimoms ruošiant vaiką į mokyklą ir skelbiantis, kad „vargetų vaikai turės ką nešti kuprinėse“ (*Panevėžio balsas* 2010), kuria diskriminacinę aplinką ir padeda įtvirtinti silpnųjų tapatybę. Terminas „globotinis“ paplitimas ir vartojimas vaikų namuose gyvenantiems vaikams apibūdinti taip pat verčia juos identifikuotis su pažeistais, silpnais, jaustis kitokiais, atėjusiais iš „socialinės rizikos“ šeimų; šitaip kuriamos palankios sąlygos šių vaikų stigmat formuotis (Vojak 2009).

Kokiu terminu geriausia vadinti asmenis, gaunančius socialinę paramą ar socialines paslaugas? Kaip jie jaučiasi vienaip ar kitaip vadinami socialinės paramos sistemos darbuotojų? Kaip asmuo, kuriam teikiamos socialinės paslaugos, pageidauja būti vadinamas: gavėju, globotiniu (paternalistinė kalba), klientu (gali priimti sprendimus, apsispręsti), vartotoju (konsumerizmo kalba). Užsienio šalyse atliekami tyrimai rodo (Lloyd et al. 2001), kad valdžios pasirinkti terminai, apibūdinantys socialinės pagalbos subjektą, gali skirtis nuo to, kaip pats subjektas pageidauja būti vadinamas³.

Apibendrinimas

Pastaruoju laikotarpiu Lietuvos socialinės paramos politikos retorikoje išryškėjo kategorizavimas, kai socialiai remtini asmenys vadinami neigiamą prasmę turinčiais terminais – „socialiai remtini“, „socialinės rizikos šeimos“, „globotiniai“, „ilgalaikiai bedarbiai“ ir pan. Šio kategorizavimo mastai paliečia labai didelę dalį visuomenės, nes, viena vertus, piniginės socialinės paramos bei socialinių paslaugų sistema šiuolaikinėje visuomenėje apima daugelį socialinių grupių ir asmenų, kita vertus, krizės laikotarpiu socialinės paramos poreikis ir apimtis Lietuvoje didėja. Todėl svarbu kalbėti apie kalbos vartojimo pasekmes socialinėje politikoje, nes ji paliečia vis daugiau šalies gyventojų.

Kalba, vartojama socialinėje politikoje ar ją įgyvendinant, gali būti analizuojama kaip galios įrankis, kuris padeda didesnę galią turintiems veikėjams

³ Minimo tyrimo duomenimis, 34 % individų, besinaudojančių psichikos sveikatos paslaugomis, Australijoje pageidavo būti vadinami klientais, 28 % – vartotojais, 23 % – pacientais, 15 % nurodė kitus terminus.

(politikos formuotojams, paslaugų organizatoriams ir teikėjams) primesti savo požiūrį ir vertybes silpniesiems (tiems, kam ši parama teikiama), šitaip sukuriant diskriminuojančią aplinką ir „užprogramuojant“ ydingą priklausomybės nuo paramos palaikymo ratą. Kalbos analizė socialinės politikos kontekste leidžia atkreipti dėmesį, kokie diskursai kuriami ir plėtojami bei koks gali būti jų poveikis su socialine politika susijusiems veikėjams.

Renkantis socialinės paramos politikos terminologiją svarbu įvertinti, kokius santykius įtvirtinsime ją vartodami ir ar mūsų vartojama kalba atspindi socialinės politikos tikslus bei padeda jų siekti. Atliktas tyrimas parodė, kad Lietuvos socialinėje politikoje bei ją įgyvendinant vartojama kalba (kategorizavimas) kuria diskriminacinę aplinką asmenims, gaunantiems socialinę paramą, įtvirtina hierarchinius galios santykius tarp šios paramos organizatorių, teikėjų ir ją gaunančių asmenų bei šeimų. Galima net kelti prielaidą, jog tai yra viena iš aplinkybių, kodėl ši politika ir teikiamos paslaugos nėra ganėtinai efektyvios.

Akivaizdu, kad socialinės paramos politikoje vartojamas neigiamas paramos subjektų kategorizavimas persikelia ir į organizacinę bei asmeninį lygmenį, o tai reiškia žmonių, gaunančių socialinę paramą: a) kaip silpnų, priklausomų identiteto formavimąsi; b) pasyvaus veikėjo vaidmens prisiėmimą; ir c) stigmatizaciją.

Dėl to randasi neatitiktis tarp to, kas deklaruojama kaip socialinės paramos ar socialinių paslaugų tikslai – įgalinti, motyvuoti, integruoti, teikti pagalbą ir pan., – ir kategorijų, apibūdinančių pagalbos subjektus kaip neaktyvius, nepajėgius, priklausomus.

Literatūra

- Bourdieu, P. 2001. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Harvard University Press.
- Darbo jėga, užimtumas ir nedarbas. 2009. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.
- Dunn, A. 2010. "The Dole or Drudgery Dilema: Education, the Work Ethic and Unemployment." *Social Policy & Administration* 44 (1): 1–19.
- Fairclough, N. 2001. *Language and Power*. Second edition. England: Pearson Education Limited.
- Gregory, M., Holloway, M. 2005. "Language and the Shaping of Social Work." *British Journal of Social Work* 35: 37–53.
- Hawkins, L., Fook, J., Ryan, M. 2001. "Social Workers' Use of the Language of Social Justice." *British Journal of Social Work* 31: 1–13.
- Heffernan, K. 2006. "Social Work, New Public Management and the Language of Service User." *British Journal of Social Work* 36: 139–147.
- Lazutka, R., Žalimienė, L., Skučienė, D., ir kt. 2008. *Socialinė parama Lietuvoje: remiamųjų padėtis ir paramos rezultatai*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija.

- Lloyd, C., et al. 2001. "Patient, Client or Consumer? A Survey of Preferred Terms." *Australian Psychiatry* 9: 321–322.
- Maceina, A. 1992. *Socialinė filosofija*. Raštai. II t. Vilnius: Mintis.
- Nepasiturinčios šeimos ir vieno gyvenančio asmens, kurie kreipėsi dėl piniginių socialinės paramos, turto vertinimo metodika. 2009. *Valstybės žinios*, nr. 69.
- Paltarokas, K. 1931. *Labdarybės tvarkymas kitur ir Lietuvoje*. Kaunas.
- Pagėgių savivaldybės socialinių paslaugų centras*. Internetinė prieiga: <http://www.pagegiai.lt/index.php?2116485080> [žiūrėta 2010 12 14].
- Panevėžio balsas*. 2010. „Ir vargetų vaikai turės ką nešti kuprinėse“, 2010 m. gruodžio 12 d.
- Parama socialinės rizikos asmenims*. Internetinė prieiga: <http://www.trakai.lt/index.php?1946707733> [žiūrėta 2010 12 14].
- Pigininės socialinės paramos nepasiturinčioms šeimoms ir vieniems gyvenantiems asmenims įstatymas. 2003. *Valstybės žinios*, nr. 88.
- Pugh, R. 1996. *Effective Language in Health and Social Work*. London: Chapman and Hall Publishing.
- Socialinių paslaugų įstatymas. 2006. *Valstybės žinios*, nr. 17.
- Socialinės paramos koncepcija. 1994. *Valstybės žinios*, nr. 36.
- Socialinės paramos šeimai informacinės sistemos nuostatai ir socialinės paramos šeimai informacinės sistemos duomenų saugos nuostatai. 2008. *Valstybės žinios*, nr. 64.
- Socialinės pašalpos gavėjų skaičius 2010 m. I ketvirtį; Piniginės socialinės paramos gavėjai ir išlaidos 2000–2009 metais. Internetinė prieiga: <http://www.socmin.lt/index.php?-802624691> [žiūrėta 2010 12 06].
- Socialinės paslaugos. Statistika*. Internetinė prieiga: <http://www.socmin.lt/index.php?-181639610> [žiūrėta 2010 12 14].
- Socialinės adaptacijos-motyvacijos seminaras asmenims iš socialinės rizikos šeimų*. Internetinė prieiga: http://www.mazeikiai.lt/go.php/lit/Socialines_adaptacijos_motyvavimo_semina/4024 [žiūrėta 2010 12 14].
- Stets, J., Burke, P. 2000. "Identity Theory and Social Identity Theory." *Social Psychology Quarterly* 63: 224–237.
- Šeima ir vaikai. Statistika*. Internetinė prieiga: <http://www.socmin.lt/index.php?-802624691> [žiūrėta 2010 12 14].
- Šv. Kalėdoms artėjant (renginiai socialiai remtinų šeimų vaikams, socialinių paslaugų įstaigų lankytojams)*. Internetinė prieiga: <http://www.trakai.lt/index.php?3725310930> [žiūrėta 2010 12 14].
- Utenos vaikų socialinės paramos ir ugdymo centro metinė veiklos programa 2009–2010*. Internetinė prieiga: http://www.ugdymas.utenal.m.lt/TVS/index.php?option=com_content&view=article&id=90:metine-veiklos-programa&catid=46:planavimo-dokumentai&Itemid=72 [žiūrėta 2010 12 14].
- Užimtumo rėmimo įstatymas. 2006. *Valstybės žinios*, nr. 73.
- Vaikų globos įstaigų tinklo optimizavimo planas. 2007. *Valstybės žinios*, nr. 107.
- Vojak, C. 2009. "Choosing Language: Social Service Framing and Social Justice." *British Journal of Social Work* 39 (5): 936–949.
- Valsčius. 2010. *Maisto produktai vargetoms*. Valsčius. Šakių rajono laikraštis. 2010 m. rugsėjo 10 d.
- Žalimienė, L. 2004. „Skurdo kultūros ypatumai (socialinio darbo aspektas)“. In

- Socialinės grupės: nepritekliaus žymės*, 45–50. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas. Lietuvos Sociologų draugija.
- Žalimienė, L., Lazutka, R. 2009. „Socialinės globos paslaugos Lietuvoje: nuo hierarchinio prie mišrios globos ekonomikos modelio“, *Pinigų studijos* 2: 22–36.
- Wendt, R. W. 1990. *Geschichte der Sozialen Arbeit*. Stuttgart.

What Kind of Society does the Lithuanian Social Support Policy Construct?

Summary

The article analyzes the importance of language in social assistance policy in Lithuania. It focuses on the process of categorization that has recently emerged in the Lithuanian social policy rhetoric. Categorization is regarded as a generalized identification of a subject, bearing in mind that attribution of individuals to some category means their generality according to some fundamental features represented by that category.

The following terms “socially supported,” “families at risk of social exclusion,” “long-term unemployed,” etc. that have a negative connotation are used in social support policy legislation. This process of categorization covers a very large part of the Lithuanian society since, first, many social groups and individuals use services and benefits of the social assistance system and, second, during the economic crisis the demand and extent of social assistance have increased in Lithuania. Thus, it is important to analyze the language that social policy employs in describing its recipients.

Language used in social policy documents and social service organizations can be analyzed as a tool of power by which more powerful actors (policy-makers, service organizers and providers) impose their views and values on less powerful individuals (disabled, children in foster care, long-term unemployed, drug addicts, etc.). It can be argued that the process of categorization in social policy legislation in Lithuania creates a discriminatory environment for social assistance recipients and it establishes hierarchical power relations between social assistance organizers, providers and individuals and families that receive this assistance. It is also possible to assume that the negative labelling of individuals in need is one of the factors making this policy and provided services inefficient in Lithuania.